

Tellen en vertellen: psychiatrie als pendel tussen natuur- en geesteswetenschappen

Citation for published version (APA):

Richartz, M. M. W. (2003). *Tellen en vertellen: psychiatrie als pendel tussen natuur- en geesteswetenschappen: Afscheidscollege door prof. dr. Mark M.W. Richartz*. (1 ed.) Universiteit Maastricht.

Document status and date:

Published: 16/05/2003

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

**Tellen en vertellen:
psychiatrie als pendel
tussen natuur- en geestes-
wetenschappen**

Colofon

Basisontwerp en realisatie: Unigraphic, Universiteit Maastricht

Illustratie omslag en vormgeving: Fons Voesten

ISBN 90-5681-178-9

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur of uitgever.

Tellen en vertellen: psychiatrie als pendel tussen natuur- en geestes- wetenschappen

Afscheidscollege

In verkorte vorm uitgesproken op
16 mei 2003, Maastricht

door

prof. dr. Mark M.W. Richartz

Universiteit Maastricht

Voor de vele taalkundige verbeteringen dank ik Carli en Bert Verjans-Stijnen voor hun evenzo grondige als gevoelige hulp.
Last but not least dank ik de RINO Zuid-Nederland, met name Fons Voesten, voor de hulp bij de voorbereiding van steeds weer nieuwe verbeteringen van de geanimeerde PowerPoint presentatie

Mark Richartz

Belangstellenden kunnen een CD-Rom met de geanimeerde PowerPoint presentatie en dit afscheidscollege in pdf-formaat, bestellen bij:
RINO Zuid-Nederland
Postbus 88
6200 AB Maastricht
Kosten euro 10,- exclusief verzendkosten

FAUST

Nu heb ik, ach, filosofie,
Rechten en medicijnen en, o spijt,
Daarnaast ook nog theologie
Lang gestudeerd met noeste vlijt.
Hier sta ik nou, ik arme dwaas!
Niets wijzer dan ik was, helaas.
Ik ben magister, doctor bovendien,
En houd nu al zo'n *kwart seculum*,
meer misschien
Bij hoog en laag, van vroeg tot laat
Al mijn studenten aan de praat -
Besefend niets te kunnen weten!

(Johann Wolfgang von Goethe, Faust, eerste deel 1a, curs.licht gew. Faust, erster Teil, 1b)

Toen ik ruim een jaar geleden op een soort van cardio-toverberg (2) in het Zwarte Woud verbleef, werd binnen enige dagen de reeds in Maastricht gestelde diagnose bevestigd: een kwarteleigrote verwijding (aneurysma) van mijn rechter kransader, en wel nabij haar oorsprong, pal naast de aortaklep. Vriendelijk maar streng gaf men mij te verstaan dat ik zonder een aanvullende diagnostiek en eventueel een operatieve behandeling niet *kurfähig* was - in deze toestand dus niet geschikt voor hartrevalidatie. Onverwijld werd ik overgeplaatst naar het meest nabijge Academische Ziekenhuis. Dat was in Freiburg/Breisgau, aan de zoom van het Zwarte Woud. Bij het hartkatheteronderzoek werden, behalve het aneurysma, nog enige coronaire vernauwingen vastgesteld en een opengebleven gat in het tussenschot (*Foramen ovale*) van de hartboezems, nog overgebleven uit mijn tijd als embryo c.q. feet. Voor de geïndiceerde hartoperatie werd ik nu doorverwezen naar de cardiochirurgie, eveneens in Freiburg.

Op de derde dag na mijn ontwaken uit de narcose werd ik door mijn, zoals het mij voorkwam, zeer jonge hartchirurg “gedemonstreerd” in zijn hoorcollege, ‘s morgens vroeg om 07.00 uur. In het centrum van de tot de bovenste rangen gevulde, amfitheatervormige collegeruimte betoogde de chirurg enthousiast dat hij vandaag “den Professor aus

Maastricht vorstellen möchte, der wegen eines wachteilegrossen Aneurysmas des sulcus Valsalvae, einiger koronärer Stenosen und eines offenen Foramen Ovale operiert werden musste". Behalve de verwijdering van de dunwandig geworden arterieverwijding en het inplanten van een aortakunstklep werd besloten, zoals hij, ondersteund door een PowerPoint-animatie, liet zien, om twee omwegen van mijn kransaders in te planten. Tenslotte moest nog het tussenschot gesloten worden.

"Nu reeds gaat het de patiënt zeer goed" en, zoals de fysiotherapeute hem bericht heeft: "Hij gaat al de trappen op en neer met twee treden tegelijkere zonder overmatige ademnood". Ik bevestigde deze beschrijving, maar kon de verleiding niet weerstaan eraan toe te voegen: "Vanuit mijn vakgebied ben ik van mening dat het hier gaat om een geforceerde normalisering ter compensatie van mijn doodsangst." De studenten lachten om mijn eigenwijze professorale opmerking en verzekerden mij tezamen met de chirurg dat de prognose nu redelijk goed was, niet alleen voor de preventie van toekomstige hartinfarcten maar vooral ter voorkoming van zgn. paradoxe embolieën als mogelijke dreiging voor mijn brein en mijn cognitieve functies (inderdaad: enige beangstigende mini-infarcten had ik al doorgemaakt) Dit hield in dat ik nu mijn afscheidscollege zou kunnen houden en zelfs daarna voor mijn eigen plezier nog wat kon doorwerken. Tenslotte kreeg ik van mijn chirurg en het auditorium nog de beste wensen op mijn weg naar de *ontdekking van mijn ongeleefd leven*, waarover ik mij reeds uitgelaten had op mijn cardio-toverberg.

Toen ik enige dagen later daarheen teruggeplaatst was, stortte de façade van mijn "geforceerde normalisering" in: mijn hart bonst en is volledig uit zijn ritme, de angst bekruipt me, ik voel mij in nog hogere mate *vitaal uitgeput* dan voor de operatie en ik vermag nauwelijks verder te lopen dan 400 meter. Maar nu ben ik *wél kurfähig* en van week tot week gaat het beter met mij. Nog steeds echter word ik bekropen door deze vitale uitputting en overvallen door vlagen van cholerische kwaadheid. Zo ben ik voor mijn naasten soms nu nog een grote last.

Ik begin mijn afscheidscollege met dit persoonlijke verslag van een ervaringsdeskundige patiënt als kleine *hommage* aan de artsen, die het mogelijk gemaakt hebben dat ik magere Hein van de schop gesprongen ben en die mij een tweede leven gegeven hebben.

Mijn vrouw Gabi, die met mij op de toverberg kon wonen en daar tijdens mijn operatie op unieke wijze werd opgevangen - vooral door familieleden van hartpatiënten -dank ik voor haar grote geduld met mij. Ik hecht er dan ook zeer aan haar en onze kinderen, Ariane en haar vriend Stefan, Benjamin en zijn vrouw Jacqueline en onze kleinzoon Olivier te laten weten hoe blij ik ben met hen nog een stuk verder te mogen gaan.

Meneer de rector magnificus, gewaardeerde collegae, beste familieleden en vrienden, geachte toehoorders en niet te vergeten, de voor mij virtueel aanwezige voormalige rector magnificus, de huidige burgemeester van Amsterdam, Job Cohen, die mij heeft laten weten door zijn drukke baan vandaag helaas niet aanwezig te kunnen zijn. Voor mij is hij hier op existentiële wijze aanwezig. Hij was het, die mij zo'n tien jaar geleden bevrijdde van de acute dreiging van academische "uitzetting", en deze omvormde tot een onbegrensde academische "verblijfsvergunning".

Ganz besonders herzlich möchte ich die deutschsprachigen Kollegen und Freunde begrüßen, so auch meine Brüder mit ihren Familien. Bei allen, die kein Niederländisch verstehen, möchte ich mich entschuldigen, dass ich bei dieser akademischen Sitzung meine Abschiedsvorlesung in Niederländisch halten werde. Vielleicht trägt gerade die Sprachbarriere womöglich dazu bei, das was hier abläuft gleichsam durch die Brille eines Ethnologen oder Kulturanthropologen zu sehen, der hier Zeuge ist von einem merkwürdigen akademischen Verabschiedungsritus. Spätestens nach einer guten Stunde haben Sie alles überstanden.

Na enig wikken en wegen heb ik besloten u niet te gaan vervelen met een saaie opsomming van alle wederwaardigheden, die ik sinds het begin van mijn werkzaamheden in 1977 en vanuit de Medische Faculteit ervaren en gedeeltelijk ondergaan heb. Temeer, omdat ik niet, zoals recentelijk bv. collega Appels, kan brilleren met een samenhangend en uitgebreid, alsmede belangrijk wetenschappelijk oeuvre. In april/mei 1977 ben ik hier gekomen, aanvankelijk als tweede kroondocent voor sociale psychiatrie, door omstandigheden echter van meet af aan ook werkzaam in de toenmalige capgroep klinische psychiatrie, vooral in het PMS Vijverdal, vanaf 1981 als haar voorzitter. Daarvoor ontving ik een nieuwe kroonbenoeming. Destijds kwam ik van het Departement voor Psychologische Geneeskunde, Klinische en Sociale Psychiatrie - en

Neurowetenschappelijke Geneeskunde aan de Medische Hogeschool Hannover, om - althans, zo meende ik begrepen te hebben - te helpen bij het opbouwen van een geacademiseerde geestelijke gezondheidszorg/psychiatrie in Zuid-Limburg, zo mogelijk in de vorm van projectmatig geïntegreerde samenwerkingsverbanden tussen de diensten voor klinische, poliklinische - en ambulante zorg en deeltijdbehandeling. In mijn toen nog jeugdige overmoed dacht ik dat wij daarmee reeds na zo'n vijf jaar wezenlijk gevorderd zouden zijn. In de eerste jaren moest ik, soms met pijn, ervaren dat ik vanuit mijn socialisatie en professionalisering blijikbaar qua attitude en managementkwaliteit niet over de voorwaarden beschikte, de nodige zeggenschap te krijgen in dit systeem van naast- en tegen elkaar werken van verschillende organisaties met hun - zoals ik het toen noemde - zeer particularistische eigenbelangen. Zo zei mijn vrouw Gabi reeds na relatief korte tijd dat het me blijikbaar niet gelukt was om stevig te blijven zitten op mijn leerstoel en van daaruit met mijn inhoudelijke competentie, waarvoor ik wél altijd erkenning kreeg, nu ook invulling te geven aan mijn ambtelijke autoriteit, die onmisbaar is om de boel bij elkaar te houden ter bevordering van effectieve samenwerkingsverbanden alsmede het vormen van meer succesrijke teams, last but not least voor wetenschappelijk onderzoek. Derhalve ben ik maar gewoon aan de slag gegaan als psychiater en A-opleider. Dit alles in een situatie, waarin aanvankelijk, in de loop van het vestigen van de Universiteit, de paar nog aanwezige psychiaters begonnen weg te gaan. Pas na enige jaren lukte het het aantal psychiaters in de diverse geacademiseerde en niet-geacademiseerde diensten uit te breiden en kwalitatief te verbeteren. Deze opleiding was gelukkig één van mijn taken die niet permanent gestoord werden door al te groot wrijvingsverlies tengevolge van nooit echt opgeloste conflicten tussen Faculteit / Universiteit enerzijds en de diverse gezondheidszorginstellingen anderzijds.

Tegen deze achtergrond van ons prille begin, langer dan verwacht steeds weer belemmerd en vertraagd door het gebrek aan doelmatige sturing, ben ik tenslotte toch aangenaam verrast over de omvang en het veelvoud van de diverse projecten op het gebied van wetenschap, onderwijs en patiëntenzorg alsmede over de breedte van het spectrum van meer fundamentele neurobiologische tot en met geïntegreerde gezondheidszorgprojecten. Het lijkt wel alsof we van een, bijna nog ambachtelijk voorindustrieel niveau, nu aan de daadwerkelijk industrialisering toegekomen zijn. Ik hoop dat ik me over de wederzijdse betrok-

kenheid in de samenwerking en over de overwinning van de destijds zo grote versplintering van deze, inmiddels aanzienlijk gegroeide en al langer gefuseerde capaciteitsgroep Psychiatrie & Neuropsychologie niet alweer illusies begin te maken.

In ieder geval wens ik allen veel succes en de nog vrij nieuwe voorzitter, prof.dr. Jim van Os, veel wijsheid om zijn persoonlijke productiviteit, creativiteit en werkplezier niet te laten verlammen door het gevecht tegen de al te zeer uit elkaar strevende tendensen.

Hier stop ik om nu eindelijk over te gaan op het thema waarover ik het met u vandaag wil hebben: de psychiatrie als pendel tussen natuur- en geesteswetenschappen.

Mijn betoog bestaat uit de volgende onderdelen:

1. ludiek filmisch intermezzo over landschappen van Van Gogh: de natuur volgt de kunst
2. psychopathologie als natuur- en als geesteswetenschap
3. worden geesteswetenschappen in de psychiatrie meer en meer overbodig?
4. voorbeeld:
 - functionele c.q. experimentele psychopathologie tijdens de *first era of neuroscience* (1895-1926)
 - 1920 het ontstaan van de "Nieuwe Psychiatrie"
5. Conclusie
6. Persoonlijke achtergrond, dank- en afscheidswoord

Ik begin mijn oratie met een intermezzo van de Japanse cineast Kurosawa.

1. Ludiek filmisch intermezzo over landschappen van van Gogh: de natuur volgt de kunst

Ik zag enige maanden geleden dit filmfragment uit de film *"Dreams"*, van de Japanse cineast *Kurosawa*, toen ik als dagdeelvoorzitter uitgenodigd was op een symposium over Kunst en Psychiatrie in de *Kunsthalle* te Bremen naar aanleiding van een grote tentoonstelling over de landschappen van Vincent van Gogh. De grootste verblijffing ontstond bij mij vooral in de uren en dagen na het zien van deze episode, want het was naderhand onduidelijk voor mij, op welke momenten Kurosawa ons afbeeldingen van het "echte" Arler landschap toont, en op welke momenten hij de figuur door de door Van Gogh geschilderde landschappen laat lopen. Het is, alsof de cineast de opmerking uit *Oscar Wildes* briefwisseling met *André Gide* letterlijk neemt: "Heb je wel gezien," schrijft Oscar Wilde, "dat de natuur sedert kort is beginnen te lijken op de landschappen van Corot?" (3). Mijn verwondering ontstond door het gegeven, dat wij hier de naam Corot zonder meer kunnen vervangen door die van *Van Gogh*, terwijl deze in de zo buitengewoon subjectieve en expressieve vormgeving van zijn landschappen helemaal niet meer naturalistisch, dat wil zeggen helemaal niet meer "natuurgetrouw" tewerk ging, en juist daarmee aanvankelijk de burgers shockeerde. Zijn manier van zien maakt nu deel uit van onze schijnbaar zo vanzelfsprekende manier van zien, het hoogst subjectieve veralgemeniseert zich in onze visuele cultuur. Dat met deze culturele assimilatie en integratie van het kunstwerk c.q. artistieke handschrift het aanvankelijk zo bevreemdende, het shockerende tenslotte weer onschuldig en ver-

teerbaar wordt, de kunst bij wijze van spreke gedomesticeerd wordt, interesseert mij op dit moment alleen zijdelings. Waarom het mij vandaag gaat, is - en daarom mijn verblijding - dat hier evident wordt, hoe gebrekkig, tenminste hoe weinig volledig onze waarneming begrepen kan worden - zoals wij naïef veronderstellen - "gewoon" op grond van onze zintuiglijke waarneming, althans, als ik die uitsluitend verklaar door de daarbij betrokken fysiologische processen van mijn zintuigen: hier dus van mijn ogen met de hun neuronale verwerking van de op mijn netvlies ontvangen prikkels, hun verdere geleiding en ontcijfering door de betreffende hersenschors-arealen in mijn achterhoofd. Alleen als ik een cultuurwetenschappelijk standpunt inneem, krijgt mijn meer metafore toelichting zin en betekenis in de volgende uitspraak: het komt mij voor, alsof de verf, de kleuren met behulp van de heftige penseelstreken van Van Gogh - bij wijze van spreken - door het weefsel van zijn doeken heen in het landschap gesijpeld zijn.

Kortom, ik hoop dat het me enigszins gelukt is u te laten zien dat onze verklaringsmodellen niet compleet zijn noch kunnen volstaan in termen van de psychofysiologie en psychologie van onze waarneming, maar dat onze waarneming tevens tot stand komt als resultaat van een ingewikkeld cultuurproces, dat neerslaat in onze zintuiglijke waarneming en dan zo vanzelfsprekend functioneert, als ware zij ons aangeboden. Om zulke onmerkbare, maar des te diepgaandere culturele processen gaat het mij, met name als ik het zo meteen heb over psychopathologische als essentiële deelaspecten van het vak psychiater. Dit kan, zoals ik vind - en gelukkig maar (!) - niet volstaan in de manipulatie van *disordered molecules*. De humane, therapeutische en wetenschappelijke kwaliteiten van de psychiater, juist als medische discipline, worden allereerst nog wezenlijk bepaald door de gepaste professionele omgang en ontmoeting met mensen die geteisterd worden door *disturbed minds*.

Zover ik mij enigszins begrijpelijk kon maken, kunt u zich voorstellen, waarom ik oorspronkelijk als titel voor mijn afscheidscollege gekozen had: "*De psychiater als marionet van de tijdgeest*".

Het ene moment wordt het maken van een psychiatrische diagnose taboe verklaard - zo medio jaren zestig tot medio jaren zeventig. Het andere moment, sinds de invoering van de DSM-III-classificatie ook in Nederland rond 1980, wordt dezelfde handeling een heilige koe. Met het veranderen van de tijdgeest lijkt ik bij wijze van spreken het ene moment voor de arts-assistenten op een ouderwetse Duitse zenuwarts, het

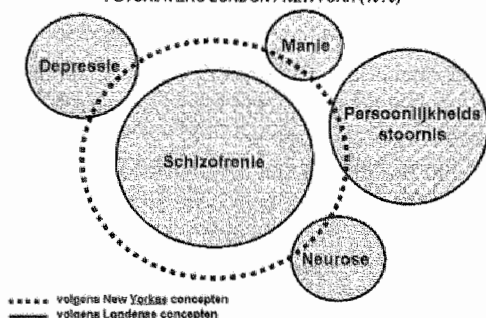
andere moment word ik gehouden voor een nazaat van de antipsychiatrie. De poppenspeler, die aan de touwtjes trekt en de marionet zo gracieus laat dansen zal toch niet Mephistopheles zelf zijn?

2. Psychopathologie als natuur- en als geesteswetenschap

De herziening en herwaardering van de psychiatrische classificatie begint in de Verenigde Staten, ook hier in een nauwe relatie met Groot-Brittannië, rond 1970.

Toen bleek reeds bij een vergelijkende pilotstudy over de mate van betrouwbaarheid bij het stellen van de diagnose "schizofrenie", hoe verontrustend onbetrouwbaar (4) hun overeenstemming was. Deze lag slechts bij 40% (0.4). New-Yorkse psychiaters stelden bovendien veel vaker de diagnose schizofrenie. In latere vergelijkende studies, waarbij meer psychiaters en meerdere landen betrokken werden, werd deze discrepantie eerder nog krasser. Bij de transatlantische vergelijking viel verder op dat de Amerikanen toen blijkbaar een veel ruimer begrip hadden van "schizofrenie" dan de Britten en de continentaal Europeanen (5). Bijzonder pijnlijk was dat juist in de Verenigde Staten een grote hoeveelheid onderzoek gedaan en sinds de jaren 50 verschenen was over mogelijke oorzakelijke invloeden van bepaalde communicatie- en omgangsstijlen in gezinssystemen van patiënten met de diagnose schizofrenie (6). U kunt zich voorstellen dat met zo'n onbetrouwbare diagnostiek zulke zgn. oorzakelijke verbanden niet alleen uiterst dubieus

SCHIZOFRENIE DIAGNOSTIEK VERGELIJKINGEN PSYCHIATERS LONDON / NEWYORK (1970)

waren, maar ook dat deze vermeende oorzaken - des te meer in hun popularisering - er niet zelden toe leidden dat bepaalde familieleden - en hoe kan het anders - meestal de moeders als de "schuldigen" aangewezen werden. Deze schuldtoewijzing, een soort moderne heksenjacht, welke inmiddels allang tot de verleden tijd behoort, heeft destijds veel leed veroorzaakt en, juist sociaal-psychiatrisch gezien, tot averechtse effecten geleid. Daarbij kwam ook dat de biologische psychiatrie, in het bijzonder de farmacopsychiatrie voor het uitvoeren van studies over de therapie-effecten van bepaalde antipsychotische en antidepressieve middelen uiteraard een meer betrouwbare diagnostiek vereiste. In dit verband gaat het mij echter nog om iets anders: de toen grotere omvang van de psychiatrische problematiek, welke door de Amerikanen als "schizofrenie" gediagnosticeerd werd, maakt het waarschijnlijk dat in de era van het toenmalige diagnostische classificatiesysteem in de VS (DSM-II) de zgn. psychodynamische psychiatrie onder de invloed van de psychoanalyse een dusdanig eenzijdig overwicht vertoonde dat van een psychopathologische traditie in de VS toen eigenlijk (nog) geen sprake was. Met de PSE (Present State Examination) kwam pas aan het eind van de jaren 60 een gesystematiseerd instrument ter beschikking voor het "afnemen" van het psychiatrisch interview dat het mogelijk maakte om de psychiatrische diagnostiek op betrouwbaarheid te toetsen (zowel op validiteit als op reabiliteit).

In de Noord-Amerikaanse psychiatrie is rond 1970, samen met de herbezinning op de biologische aspecten van de praktische psychiatrie, maar ook t.b.v. meer fundamentele neurobiologische vraagstellingen, de periode begonnen die door *Nancy Andreasen* "*second era of neuroscience*", de tweede periode van het hersenonderzoek in de psychiatrie wordt genoemd. In de loop daarvan komt het tot de bijstelling en tenslotte het nagenoeg verdwijnen van de door psychoanalytici overheerste academische psychiatrie in de VS. Meer en meer psychiatrische leerstoelen worden nu bezet door psychiaters met een duidelijke biologische signatuur en naast de neurochemie begint het hersenonderzoek, gedeeltelijk m.b.v. fascinerende nieuwe beeldgevende technieken, weer deel uit te maken van de psychiatrie.

Nu noemde men zich niet zonder trots weer NEUROpsychiater. Dit werd ook de aanleiding voor de triomfantelijke verkondiging van het - nu pas - wetenschappelijk worden van de psychiatrie in een krasse afzetting tegen de verhalende (narratieve) en duidende (hermeneutische) restbestanden, die verbannen werden naar een quasi museaal

domein van onwetenschappelijke gedachtespinsels, niet of nauwelijks toegankelijk voor empirische toetsing. Men begon het steeds hinderlijker te vinden dat de psychiater het in het diagnostisch proces al te vaak moest stellen met zuiver psycho(patho)logische constructies over psychische symptoomverbanden en men was van mening dat deze tenminste aan een herziening toe waren. Nu werd meer betrouwbaarheid geëist bij het vaststellen van de regelmaat in het voorkomen van bepaalde psychische verschijnselen, thans geormerkt met het kwaliteitszegel: *evidence based*. Het Noord-Amerikaans classificatiesysteem kreeg een grote beurt met de inbouw van nieuwe onderdelen, waarvan vele uit het oude Europa geïmporteerd werden en dat had tenminste het voordeel van meer helder en meer omschreven diagnostische categorieën, alle aangeduid met het begrip *stoornis* (disorder) en het verdwijnen van inmiddels omstreden geworden en gedateerd geraakte uitdrukkingen als *neurose*. Sociaalpsychiatrisch gezien had dit als voordeel dat de voor de sociale lotgevallen van kwetsbare mensen vaak zo ingrijpende diagnoses als "schizofrenie" minder frequent en ietwat beter onderbouwd gesteld werden. Vooral echter was voor een verbeterd farmacopsychiatrisch onderzoek een meer betrouwbare diagnostiek beschikbaar. Toch bleef ook verder het menselijk subject met zijn beleven, gerelateerd aan zijn verhaal - zijn biografische en sociale context - onmisbaar om de diagnostiek niet weer te laten verworpen tot een degradatieceremonieel van etiketteren (labelen), tot het ontnemen van het unieke van de mens met als gevolg dat de geestelijke gezond-

HET PSYCHIATRISCHE INTAKE-GESPREK en/of ONDERZOEK PSYCHOPATHOLOGISCH:

Qua methodiek en attitude twee benaderingen, flexibel naast elkaar gehanteerd:

- ideografisch-hermeneutisch, gericht op biografische context en psychodynamische betekenis

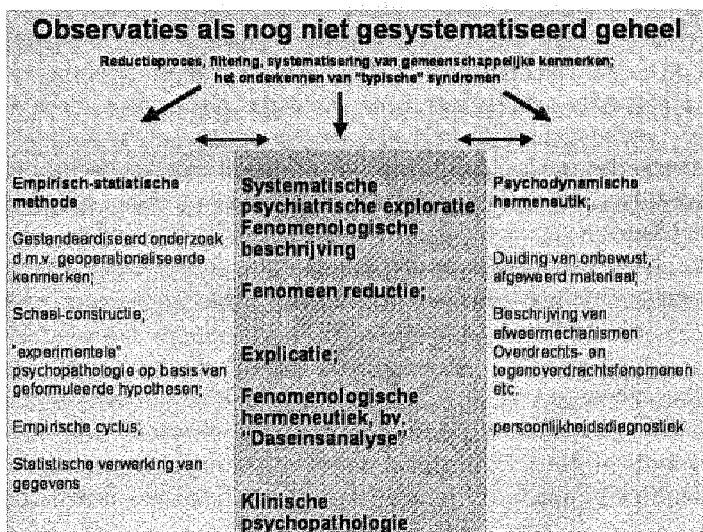
"Verstehen"

- nomo-thetische exploratie en observatie, gericht op het beschrijven, meten en ordenen van de fenomenen.

"Erklären"

heidszorg uiteindelijk opnieuw verkommt tot een plaats, waar niet de omgang c.q. de ontmoeting met mensen centraal staat, maar waar het meer en meer gaat om de behandeling van diagnostische entiteiten. Dit alles kan ik op onze medische faculteit als vanzelfsprekend veronderstellen. Staat niet aan de wieg van ons probleemgestuurd onderwijs, in het bijzonder het vaardigheidsonderwijs qua attitude en methode de eis om in het medisch consult allereerst het subjectieve beleven van de klacht boven tafel te krijgen, voordat verder doorgevraagd mag worden naar alle aspecten die voor de dokter van belang zijn: de verheldering van de klachten als objectief medisch probleem? Derhalve geef ik u nu een overzicht van de gang van het psychiatrisch, psychopathologisch onderzoek in het spanningsveld tussen enerzijds meer afstandelijke objectivatie (*Erklären*) en anderzijds de meer empathisch-invoelende verheldering van het subjectieve beleven - juist als het soms zeer oninvoelbaar (b)lijkt te zijn - tezamen met een reconstructie van de sociale en biografische context (*Verstehen*).

Iedereen die mij tot hier kon volgen, begrijpt nu waarom de objectivatie (*Erklären*) met een attitude gepaard gaat, die het nog net aanvaardbaar maakt, hier te spreken in termen van "*het afnemen van een psychiatrisch interview*;" in het laatste geval (*Verstehen*) moeten wij over een dialoog spreken, waarin de helling tussen de beide gesprekspartners aanzienlijk minder groot is.

3. Worden geesteswetenschappen in de psychiatrie meer en meer overbodig?

Het blijkt een wijdverbreid vooroordeel dat de zgn. geesteswetenschappen door de modernisering van onze wereld in toenemende mate in onbruik raken. Want het behoort tot het algemeen erkende succesverhaal van alle metende c.q. kwantitatieve benaderingen, welke staan voor de geboorte en triomfantelijke uitbreiding van de "harde", bij voorkeur experimenterende wetenschappen. Kortom, het wetenschappelijke moderniseringsproces zou uiteindelijk alle verhalende (narratieve), op de subjectieve ervaringswereld gerichte humaanwetenschappen obsoleet maken, tenzij de geesteswetenschap transformeert zich tot een met statistische methoden toetsbare, empirische benadering. Dit vooroordeel leeft van de omkering van de volgorde. Het gaat ervan uit dat eerst de tot de oude wetenschappen behorende geesteswetenschappen bestonden, die vervolgens successievelijk vervangen worden door moderne experimenteel empirische benaderingen. Uit dit vooroordeel concluderen niet weinigen dat de "zachte" geesteswetenschappen geleidelijk afsterven en vervangen worden door meer exacte, dus het liefst experimentele benaderingen, zodat de eerste definitief verbannen kunnen worden naar het domein van het beschouwelijke, zelfs emotionele, bijna naar zoiets als de dichtkunst, naar de sfeer van de ontroering.

Echter, eenieder die redelijk en enigszins gevormd is, moet onderkennen dat de historische volgorde precies omgekeerd is: sinds de renaissance en het begin van het moderniseringsproces ontwikkelen zich eerst de natuurwetenschappen. Zelfs in de meer en meer experimentele ervaringswetenschap van de mens, de biologische discipline, lopen zij in deze wetenschappelijke revolutie voorop, om op een afstand van soms meer dan 100 jaar gevolgd te worden door de betekenisverlenende (narratieve) en de interpretatieve c.q. duidende (hermeneutische) wetenschappen.

Om dit aanschouwelijk te maken laat ik nu op een schematische wijze enige wetenschapshistorische "**markers**" zien:

**"Natuurwetenschappen"
in gebruik vanaf 1703**

**"Geesteswetenschappen"
in gebruik pas sinds 1847/49**

Uitgangspunten natuurwetenschappen

1637

René Descartes, *Discours de la méthode*: Dualisme tussen Geest en materie; uitgangspunt van de natuur- o.q. quantitatief-empirische wetenschappen.

1687

Isaak Newton, *Naturalis philosophiae principia mathematica*.

1781

Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*: Analyse van de grondslagen der natuurwetenschappen.

Uitgangspunten geesteswetenschappen

1725

Giovanni Battista Vico, *Principi di una scienza nuova intorno alla comune natura della nazioni*: grondbeginselen van de geschied- en vergelijkende rechtswetenschappen; tevens al vooruitlopend op de culturele antropologie.

1883

Wilhelm Dilthey, *Einführung in die Geisteswissenschaften*: onderscheid tussen Verstaan (Verstehen) en Verklaaren (Erklären).

De historische manifestatie van de geesteswetenschappen na de natuurwetenschappen betreft hoofdzakelijk hun systematische, tevens methodologische en m.n. hun wetenschapsfilosofische uitwerking. Voor het overige ontstonden de geesteswetenschappen als zodanig zonder een vergelijkbaar overkoepelend begrip, vanzelfsprekend al vóór het ontstaan van de natuurwetenschappen; denken we aan de klassieke oudheid: taalwetenschap, geschiedenis, literatuurwetenschappen etc. Ik haal hier het argument van enige wetenschapsfilosofen aan: door de vooruitgang van de "harde" wetenschappen - dus de natuurwetenschappen en hun technologische omzetting, in het bijzonder in de experimentele menswetenschappen - ontstaat een toenemende behoefte aan verhalende (narratieve) thematisering, explicatie van samenhang en betekenisverlening. Met andere woorden: hoe moderner de moderne

wereld wordt, des te onvermijdbaarder worden de geesteswetenschappen. Hoe meer in de experimentele wetenschappen de feiten in hun empirische gegevens blootgelegd worden, hoe consequenter geëist wordt dat zij met de benodigde betrouwbaarheid als zodanig aangetoond kunnen worden, des te groter het gebrek aan zin- en betekenisverlening. Zover het moderniseringsproces bepaald is door de vooruitgang in de metende ervaringswetenschappen, worden de geesteswetenschappen meer en meer van belang, in het bijzonder voor de humaanwetenschappelijke productie van betekenis en samenhang in de omgang met veelduidigheid (ambigüiteit) in de menselijke verhoudingen qua subjectief beleven en qua betrekking van mensen onder elkaar; kortom, het gevoelsleven alsmede de ontvouwing van de meer complexe realiteit van cultuur, civilisatie en maatschappij. Hierbij gaat het dus hoofdzakelijk om irreversibele processen, om deze kritisch te verhelderen met behulp van historische analyses en debatten. Geen wonder dat zich in de psychiatrie tot op de dag van vandaag de spanning, zoniet strijd voortzet tussen enerzijds de voorstanders van de metende procedures, uitgaand van hypothesevorming en het streven naar standaardisering, toetsing en uiteindelijk veralgemenisering van uitspraken over de zgn. "objectieve werkelijkheid", en anderzijds de geesteswetenschappers, die, vereenvoudigd gezegd, meer belangstelling hebben voor het menselijk verhaal, m.n. zoals de psychiater het tegenkomt in de dagelijkse praktijk. Zo is het geen toeval dat de psychiater tijdens het prille ontstaan van het vak in de 18e eeuw, toen het moderniseringsproces zich meer en meer begon te manifesteren in industrialisering, verbonden met de technische en reeds op globalisering gerichte mercantiele vooruitgang, nog *aliënist* genoemd werd; de specialist voor het in zijn vreemdheid niet integreerbare andere, het buitenissige (1801, Philippe Pinel, *Traité medicophilosophique sur l'aliénation mentale*). Toevertrouwd werden aan deze aliënisten en aan de zo even daarvoor gestichte gespecialiseerde *panoptische inrichtingen* (7a) al die mensen, die niet geïntegreerd konden worden in de meer en meer generationaliseerde, op doelmatigheid en berekenbaarheid gerichte maatschappij. Het waren de mensen, die zich niet konden aanpassen aan de nieuwe standaards en normen van deze toen reeds moderne samenleving. Zij waren meestal geen "gewone" normovertreders in de zin van het toen eveneens opkomende strafrecht of de heersende zedennormen. Derhalve is het niet verwonderlijk dat de wetenschappelijke en institutionele vooruitgang van en in de psychiatrie zich niet voltrekt als een lineair proces, waarbij volgens het vooroordeel de verhalende (nar-

ratieve), de betekenisverlenende benaderingen meer en meer in onbruik raken, dus vervangen worden door objectivatie, in de betekenis van de positivistische benaderingen. De filosoof ziet het meest doorslaggevend argument voor de *"onvermijdelijkheid van de geesteswetenschappen"* (7b) in de compensatoire functie, een soort tegengif tegen de toenemende, zoals Max Weber het noemde, *"onttovering van de wereld"* door de meer en meer voortschrijdende modernisering op grond van de natuurwetenschappelijke vooruitgang. Of anders geformuleerd: de onstuitbare progressie van industrialisering, verkeer en markteconomie, welke middels de globalisering bijna elke regionale culturele bijzonderheid dreigt te vernietigen. Zo gezien, zouden aan de geesteswetenschappen alleen wat verheven-stichtelijke functies toekomen, bij wijze van spreken een soort van museaal surplus voor de beter verdienenden en beter geschoolden. Geheel in tegenstelling hiermee mijn overtuiging: de geesteswetenschappen hebben een onmisbare plaats enerzijds in het onderkennen van alles wat de mens tot mens maakt, juist door wat hem met zijn verhaal zo onverwisselbaar maakt en anderzijds - last but not least - in hun cultuur- en maatschappijkritische functies ter onderkenning van de dialectiek van de verlichting c.q. van de tegenstrijdige effecten van de vooruitgang.

Dat de pendelslagen zich eerder in omgekeerde volgorde bewegen als het vooroordeel beweert, wil ik nu illustreren aan de hand van het voorbeeld van de psychiatrie rond de eeuwwisseling van de 19e naar de 20e eeuw en vervolgens haar vrij radicale methodische koerswijziging na de Eerste Wereldoorlog, het toen aanbreekende interbellum. Vanwege de scherpere historische blik, heb ik juist deze tijdsafstand gekozen.

4. Voorbeeld:

- *first era of neuroscience:*
functionele c.q. experimentele psychopathologie (1895-1926)
- 1920 het ontstaan van de "Nieuwe Psychiatrie":
psychopathologie als geesteswetenschap

Naar aanleiding van de ongekennde wereldwijde revival van Emil Kraepelin heb ik recentelijk een uitvoerige studie gemaakt, om in het bijzonder de experimentele psycho(patho)logie te ontrukken aan de historische vergetelheid (8). De beginselen van deze methodische aanpak gaan uit van *W. Wundt's* "Elementenpsychologie", die Kraepelin inspireerde, om na zijn studie geneeskunde een tijd lang in het laboratorium van deze experimentele psycholoog als diens assistent in 1882 in Leipzig te gaan werken (9). Daar wordt hij getuige van het experimentele werk, dat *W. Wundt* in de periode van 1874-1911 publiceert in zijn, uiteindelijk drielidige *Grondslagen van de fysiologische psychologie*. De hier neergelegde methodologische en theoretische uitgangspunten leiden eveneens tot de eerste aanzet van de experimentele farmacopsychologie, waarvan Kraepelin gezien kan worden als een van de grondleggers (10). In 1895 publiceert hij zijn uitgebreide artikel *Het experiment in de psychiatrie* en ontwerpt daarmee zijn onderzoeksprogramma Experimentele Psycho(patho)logie. Daaraan zal hij blijven werken, m.n. nog na zijn emeritaat in 1921 tot zijn overlijden in 1926, als hoofd van de Afdeling Experimentele Psychologie van het Onderzoeksinstituut voor Psychiatrie te München.

Duits onderzoeksinstituut voor Psychiatrie, toen nog Kaiser Wilhelm Institut, nu het Max-Planck-Institut für Psychiatrie in München, opgericht door E. Kraepelin. (1918)

o.a.:

- afdeling voor genetica, psychiatrisch erfelijkheidsonderzoek
- afdeling experimentele psycho(patho-)logie (tot door E.K. 1926)
- etc.

Het kan worden aangetoond dat het methodische beginsel van de experimentele psycho(patho)logie niet naast of in tegenstelling tot Kraepelins classificatie c.q. nosologie (ziekteleer) ontstaan is, maar dat de experimentele psycho(patho)logie aan de wieg daarvan gestaan heeft.

Vervolgens komt het na de eerste Wereldoorlog tot een paradigma-wisseling, klaarblijkelijk naar aanleiding van het meer en meer op de achtergrond raken van dit eerste neurowetenschappelijke paradigma (11). In de psychiatrie van die tijd rond de Eerste Wereldoorlog, werd de experimentele elementenpsychologie meer en meer mikpunt van kritische bedenkingen met formuleringen als:

“zo is de strijd nu gericht tegen ‘de psychologie van de elementen’, tegen de atomiserende zielskunde zonder ziel” (12).

Voordat de weer filosofisch georiënteerde “Nieuwe Psychiatrie” (13a en b) zich begon door te zetten op grond van de Algemene Psychopathologie van K. Jaspers werd nog een soms hevige strijd gevoerd in diverse psychiatrische tijdschriften tussen enerzijds de trouw gebleven adepten van de natuurwetenschappelijke elementen-psychologie en anderzijds de meer geesteswetenschappelijk georiënteerde voorstanders van de vernieuwde richting in de psychopathologie. Met een vurige verdediging van de natuurwetenschappelijke psychiatrie probeerde E. Stransky (14), een uiterst welbespraakte Weense neuropsychiatrie het tijt nog te keren, maar de nieuwe ontwikkeling was niet alleen niet meer tegen te houden: het hele tijdperk van de experimentele psychologie en neuropsychiatrie raakte meer en meer in vergetelheid, zodat het door de latere psychiatergeneraties weer opnieuw ontdekt moest worden als *first era of Neuroscience* (15). Wie schetst mijn verbazing toen mij duidelijk begon te worden dat wij vele jaren later met de zgn. *funktionele*

Experimentele psychopathologie en
nosologie (ziekteleer):
twee benaderingen in elkaars verlengde

psychopathologie, die door H.M. van Praag als authentieke vinding ingevoerd werd, de oude *elementen-psychologie* van W. Wundt alsmede de *experimentele psychologie* zien herrijzen. In welke mate het ene als een druppel water op het andere lijkt, wordt duidelijk bij het lezen van de betreffende citaten van resp. Kraepelin (16) en van Van Praag (17).

In de loop van de jaren is in het verlengde van de destijds "Nieuwe Psychiatrie" en gestimuleerd door de Algemene Psychopathologie (K. Jaspers, 1913) een hele reeks van belangrijke fenomenen beschreven, welke bleken valide te zijn alsmede geschikt voor verdere experimentele toetsing.

Dit geldt o.a. voor het, oorspronkelijk moeilijk grijpbare begrip van de zgn. grondstoornis van de schizofrenieën volgens E. Bleuler, dat onder de noemer a-specifieke basisstoornis met middelen van de psychofysiologie kon worden onderzocht en dat vrij recentelijk door de Noord-Amerikaanse psychiater Nancy Andreasen opnieuw onder de aandacht gekomen is middels het scheppen van een nieuw kunstwoord *lathomenology*. Dit is een soort van psychische coördinatiestoornis (18a en b) in de samenwerking tussen bepaalde delen van de hersenschors met de kleine hersenen en het traject terug van de kleine hersenen via de thalamus naar de schors. Hier meent zij het substraat, de oorzaak van schizofrenie te kunnen traceren: het substraat van het zogen. automatiseringsverlies en andere zgn. stoornissen van de informatieverwerking als uitgangspunt voor de latere symptoomvormingen. Wat mij hier frappeert is overigens het eerherstel van de in de VS lange tijd zo verguisde *Eugen Bleuler*, de uitvinder van het schizofreniebegrip, die in de VS, na

Schizofrenie diagnostiek volgens Eugen en Manfred Bleuler

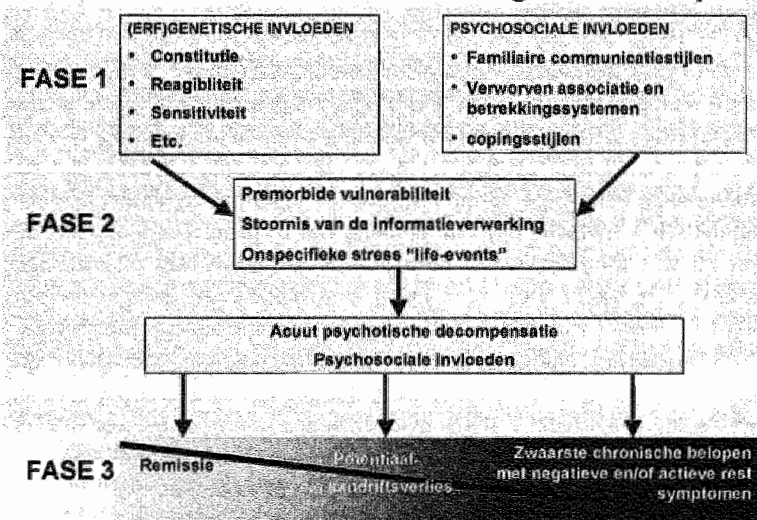
<p>Hypothetische, psychologische niet verder herleidbare GRONDSTOORNIS</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Mogelijke relatie met</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Aspecifieke BASISSTOORNIS Of "Lathomenology" (N.C. Andreasen 1999)</p>	<p>PRIMAIRE STOORNISSEN</p> <p><u>IKEN</u> <u>PERSOONLIJKHEID:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Autisme - Depersonalisatiederealitatie - Ambivalentie - "gemaasde" gedachten <p><u>DENKEN</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Incoherentie - Gedachtenstop "Sperrungen" <p><u>AFFECTEN</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - inadequaat gevoelsreacties (parathymieën) - Emotionele vervakking 	<p>SECUNDAIRE STOORNISSEN</p> <p><u>ZINSBEGOOCHELINGEN</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - vooral <u>akustische</u> hallucinaties <p><u>WAANVERWERKINGEN</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Waanstemming - Betrekingsideën/waarnemingen - Gesystematiseerde waan <p><u>KATATONE FENOMENEN</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - katatone opwinding - Katatone setup (al dan niet met katalepsie) - Bijkomstige katatone fenomenen: <ul style="list-style-type: none"> - echolalie - echopraxie - manierismen - grimassen - andere katatone automatismen
---	---	--

aanvankelijke overschatting, later beticht wordt van - weliswaar vermeende - al te ruime psychodynamische opvattingen.

Het psychopathologische model van schizofrenie volgens Eugen Bleuler heeft nl. als verworvenheid dat *niet de meest krasse symptomen zoals wanen en zinsbegoochelingen*, de zgn. psychotische kenmerken voor de diagnose doorslaggevend zijn, maar veel discretere problemen van de informatieverwerking, die dichter bij de zgn. grondstoornis te situeren zijn, zoals hier in kaart gebracht.

Nu komen wij tot meer geïntegreerde voorstellingen over ontstaan van de acute psychotische episodes, alsmede over de zo veelvormige en grillige verlopen, volgens 3-fasen model Luc Ciompi:

3 fasemodel over schizofrenie volgens L. Ciompi

5. Conclusie

Kraepelin, zoals ik aangetoond heb, belichaamt de eerste periode van een neurowetenschappelijke psychiatrie, gekenmerkt door experimentele, hypothesevormende en psychofysiologische benaderingen. Deze periode werd naderhand, na de Eerste Wereldoorlog, enerzijds geroemd als het "Pericleïsche tijdperk" van het hersenonderzoek, maar anderzijds werd helaas de belofte niet ingelost met deze benadering daadwerkelijk het lot van psychiatrische patiënten alsmede structuur en functioneren van psychiatrische zorgsystemen doorslaggevend te verbeteren. Zo formuleerde Kurt Schneider in 1956 bij de viering van de honderdste geboortedag van Emil Kraepelin in Heidelberg:

"Als geen Duitse, zelfs geen andere psychiater, is Kraepelin de grondvester geworden van een heel tijdperk. Tegenwoordig (1956, MR) heeft hij zonder twijfel veel aan gewicht verloren. In de VS spreekt men van hem, indien überhaupt, met verachting. Ook bij ons geldt hij meer en meer als grootvader, zelfs als overgrootvader, wiens tijd inmiddels voorbij is...Kraepelin had kennelijk een mensbeeld, dat niet meer van onze tijd is: dat is de positivistische natuurwetenschap van de 19e eeuw. In zijn mensvisie was er geen plaats voor een invoelend begrip van de psychotische mens, want het psychotisch verwerken bestond, menselijk gezien, voor hem hoogstens als een van buitenaf toegevoegd aspect."

(Kurt Schneider, 1956).

Dit citaat (19) weerspiegelt als nauwelijks een ander zo duidelijk de merkwaardige pendelslagen van de psychiatrie. Bijna komisch vanuit hedendaags perspectief: de formulering over de minachting van de Noord-Amerikaanse psychiaters toen, waarschijnlijk op basis van de toenmalige eenzijdige dominantie van de psychodynamische, psychoanalytisch beïnvloede psychiatrie. Bijna net zo grotesk zijn ongekende revival van vandaag, welke hem nu tot een soort van pilaarheilige maakt. De toenmalige minachting is inmiddels omgeslagen in een bijna kritiekloze verering sinds de zegetocht van de biologische psychiatrie alsmede het huidige onderzoek "hersenen en gedrag". Derhalve mijn pleidooi voor een cultuurwetenschappelijk goed gefundeerde psychiatrie, welke gesensibiliseerd is tegen alle eenzijdige theorieën die psychiaters zo gemakkelijk tot marionetten van de tijdgeest maken en tot zegelbewaarders van het simplistisch verbond. Dan bestaat weer kans op een herleving van het dialectisch denken dat het kritisch vermogen heeft

om zowel een tekortschietend, zoals ik het noem, nog steeds al te naturalistische positivisme af te wijzen, als ook om alle mystificaties van, eveneens vaak aan de mode onderhevige veronderstelling (hypostaseringen) van de geest/psyche als een eigen entiteit, zonder lijf/lichaam tegen te gaan.

Tenslotte mag ik niet verhehlen dat Kraepelin's opvattingen over het psychologische experiment in de psychiatrie in verbinding met zijn, in haar consequenties zo rampzalige *degeneratietheorie*, historisch bewijsbaar, proto-fascistische trekken hebben en *linea recta* 7 jaar na zijn overlijden in 1926, opgegaan zijn in de mensenmoordende psychiatrische en rassistische praxis van het Derde Rijk. De huidige bewonderaars van Kraepelin pogen dit gegeven te verontschuldigen, o.a. door te beweren dat zulke opvattingen nu eenmaal tot de tijd behoorden, in het bijzonder tot zijn autoritaire structuur als Duitse burger, maar dat uiteindelijk de wetenschap daarvan vrij blijft. Immers, wetenschap is waardevrij. Zo wordt dit naar voren gebracht in een even zo geestig als informatief artikel van de Britse psychiater en hoogleraar Michael Shepherd in het *British Journal of Psychiatry* (1995): *Two faces of Emil Kraepelin* (20). Maar dit artikel is misleidend en bagatelliserend, aangezien enerzijds de onbetwifelbare verdiensten van Kraepelin met Britse helderheid in kaart worden gebracht, maar anderzijds zijn politieke opvattingen - als nu eenmaal bepaald door de tijdgeest - als eigenschappen van de privé-persoon worden afgesplitst van de objectieve uitspraken van Kraepelin als wetenschapper. Juist de degeneratietheorie maakt de link duidelijk tussen enerzijds de natuurwetenschappelijke opvattingen en anderzijds de actieve bijdrage tot de toen opkomende rassenbiologische en vulgair-darwinistische politieke theorieën. De consequenties daarvan werden duidelijk, toen enkele van zijn prominente medewerkers van het door hem gestichte Kaiser-Wilhelm-Institut für Psychiatrie vanaf 1933 protagonisten werden van de toen door Adolf Hitler alom verordende *Erblehre und Rassenhygiene im völkischen Staat*. (21). De hoogleraar Ernst Rüdin, de eerste psychiatrische geneticus en directeur van de betreffende afdeling voor "Genealogie und Demographie der Deutschen Forschungsanstalt für Psychiatrie in München" heeft reeds in januari 1934 onder deze titel een groot congres georganiseerd, waaraan vele toenmalige Duitse coryfeeën in de psychiatrie deelnamen. De resultaten werden uitgangspunt voor de verkondiging van de "Wet op de Voorkoming erfelijk belaste Nakomelingen" (*Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*). Van hier voert een rechtstreekse weg naar de

misbruikelijke, beter moordzuchtige praktijk van honderdduizenden gedwongen sterilisaties van zgn. erfelijk belaste Duitse burgers, al in de periode voor de overval op Polen in 1939. Daarna gaat deze praktijk verder in een systematische deportatie en het vermoorden van patiënten in daarvoor toegeruste inrichtingen vanaf oktober 1939, een praktijk die vervolgens direct overgaat, gebruikmakend van dezelfde technologie, in de holocaust. Het scheiden van de beide aspecten - de privéman en de waardevrije wetenschapper - die kennelijk toch in elkaars verlengde liggen, is in de psychopathologie bekend onder begrippen *splitting* en/of *dichotoom denken*.

Zo worden in Kraepelins bijdrage *psychiatrische Randbemerkingen zur Zeitgeschichte* van 1919 voor het conservatieve opinieblad *Süddeutsche Monatsschriften* alle ingrediënten van de notabene in de bierkelders van München zoëven ontwakende nazi-ideologie herkenbaar (22)

Tegen de achtergrond van de hier (22) geciteerde formuleringen kunt u de volgende opmerking misschien begrijpen. Toen ik enige jaren geleden op uitnodiging van de Beierse Academie voor Psychotherapie mijn pathografische lezing over *Pablo Picasso* in de door Emil Kraepelin zelf ontworpen collegeruimte van de Psychiatrische Universiteitskliniek van München mocht houden, heb ik met veel plezier op de achterwand van deze *Hörsaal* mijn dia's en mijn filmmateriaal geprojecteerd. Des te meer plezier bereidde het mij, daar aan deze wand de bijna levensgrote fotografieën van Emil Kraepelin en zijn medewerkers hingen, waaronder *Aloys Alzheimer*, *Franz Nissl* en de *Geheimrat Bumke*, vooral omdat het onvermijdelijk was dat de projecties gedeeltelijk over de portretten heengingen. Niet te vergeten: meer dan levensgroot het portret van Bernard Aloys von Gudden, Kraepelins opleider psychiatrie en neuropathologie, die in 1886 door zijn Koning Lodewijk II in het meer van Starnberg gesleurd werd en tezamen met zijn Koning verdronk. Enige dagen daarvoor had hij hem vanwege zijn gigantische verspilling o.a. door zijn sponsering van Richard Wagner ontoerekeningsvatbaar verklaard. Ik vroeg mij af wat zij wel gedacht mochten hebben over de hoofdpersoon van mijn lezing, Picasso, en wat Kraepelin wel over hem gevonden zou hebben, wanneer deze, slechts 25 jaar jongere tijdgenoot toevallig n.a.v. een forensische rapportage in zijn kliniek was opgenomen na de bloedige onderdrukking van de zgn. radenrevolutie door de voorlopers van de nationaal-socialisten, de *Freikors*. De Kraepelianen,

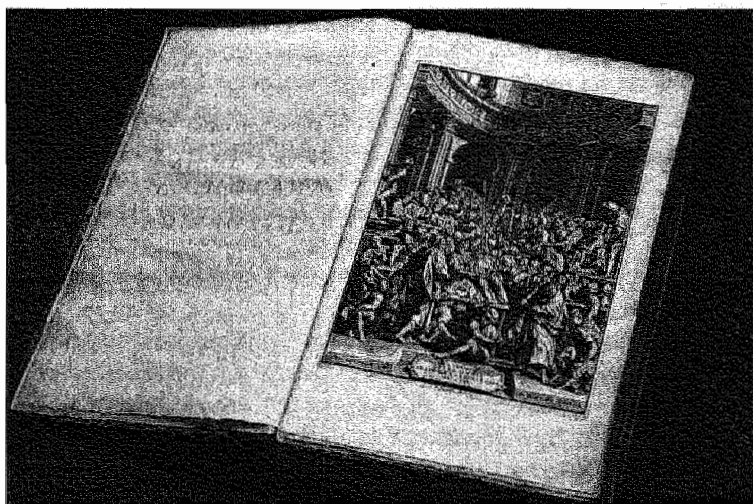
deze psychiatrische verdedigers van zeden en moraal, zagen het als hun heilige nationale plicht, om allerlei non-conformisten, inmiddels vermaarde dichters en literatoren met behulp van de toen al in zwang zijnde persoonlijkheidsdiagnostiek maatschappelijk uit te schakelen. Legio waren toen de publicaties uit deze kliniek onder titels als *Psychopathen als revolutionäre Führer* (23). En nu kom ik om aan te tonen in welke mate de vormenwereld van Picasso's gigantische oeuvre inmiddels deel uitmaakt van de door ons waargenomen realiteit en de daarbij behorende sociaal-culturele context. Last but not least zijn erotisch-sexuele uitingen, welke Picasso in de ogen van deze forensische rapporteurs eerder tot een geval voor de zedenpolitie gemaakt had dan tot onderwerp voor kunstkenners.

6. Persoonlijke achtergrond, dank- en afscheidswoord

Mijn initiële droom tijdens mijn leeranalyse geeft in een aanschouwelijke verdichting de plaatsen van mijn ontwikkeling weer: *ik droomde dat ik als kleine jongen achter de villa van de familie Ascher aan het Vondelpark het gelijknamige park binnenloop. In de loop van mijn wandeling door het park in de richting van het Leidse Bosje wordt ik groter en verander geleidelijk aan in een Pierot uit de Comedia del Arte en heb een zelf geetste zinkplaat in mijn hand met de figuur van deze Pierot met een steekhoed op zijn hoofd. Tot mijn stomme verbazing kom ik bij een uitgang van het Vondelpark, die niet bij het Leidse Bosje ligt maar de uitgang blijkt te zijn van het Rothschildpark in Frankfurt, waar ik na een drukkerij Escher zoek, welke in mijn droom nabij de gebouwen van de J.W. Goethe-Universiteit gelegen was (in het betreffende gebouw was de college ruimte, in die ik colleges van Adorno gevolgd heb).* Hiermee kom ik tot een einde van mijn betoog en keer ik terug naar het opengeslagen boek.

Toen ik mijn propedeutisch examen behaalde, kreeg ik deze prachtige foliant cadeau: een door Herman Boerhaave en zijn medewerkers verzorgde, toen nieuwe, uitgave uit het jaar 1725 van de Anatomie van Vesalius, voor het eerst verschenen in 1542 onder de titel *"De humani corporis fabrica"*. In de door Boerhaave verzorgde uitgave waren de oorspronkelijke houtsneden omgezet in kopergravures, wat een voorwaarde was voor hogere oplagen. Toen ik dit boek toonde aan mijn hoogleraar anatomie - een toenmalige coryfee van de functionele anatomie - mompelde hij dat het toen nog meer dan 100 jaar zou duren

voordat in de loop van de jaren 40 van de 19e eeuw het philosophicum vervangen werd door het natuurwetenschappelijke physicum, het kandidaatsexamen geneeskunde. Ik ben opgegroeid in een milieu van kunsthandelaars alsmede boek- en kunstantiquaren, welke om politieke redenen uit Hitler-Duitsland gevlucht zijn en in 1934 poogden zich in Nederland c.q. Amsterdam te vestigen. Daardoor ontstond - bijna vanaf mijn wieg - de merkwaardige situatie, dat ik opgroeide in het voortdurende bewustzijn bedreigd te worden door de mij omgevende wereld van gewone mensen. Voor de oorlog bedreigde mij uitzetting door de vreemdelingendienst als ongewenste buitenlander, die aanvankelijk zonder verblijfsvergunning, slechts gedoogd werd van week tot week. Bij het begin van de oorlog - toen werd ik 4 jaar - werd de dreiging angst-aanjagend, want vanwege een administratieve handeling voor het als nog verkrijgen van verblijfsvergunning van mijn moeder, was ik een jood geworden met 3 joodse grootouders. Vanaf 1942 begonnen de deportaties. Aanvankelijk leefde ik ondergedoken, maar, alweer door administratief ingrijpen dat mij tot een zgn. ariër maakte, kon ik op mijn zesde jaar op school geplaatst worden. Mijn ouders - allesbehalve anthroposofen - kozen ervoor om mij desondanks op een anthroposo-

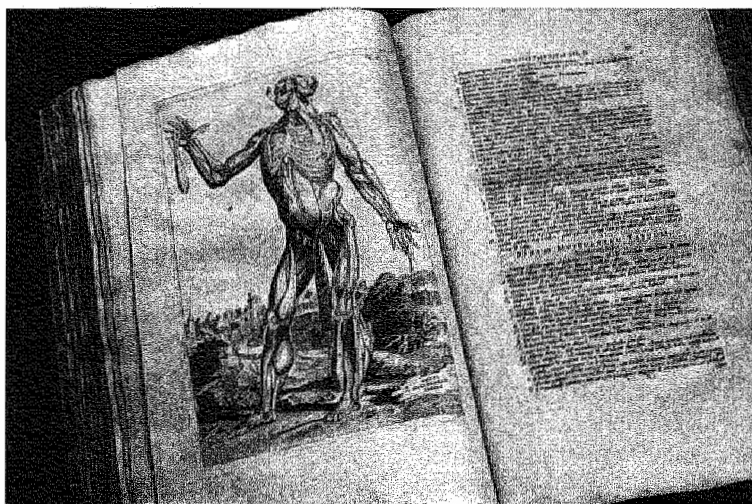

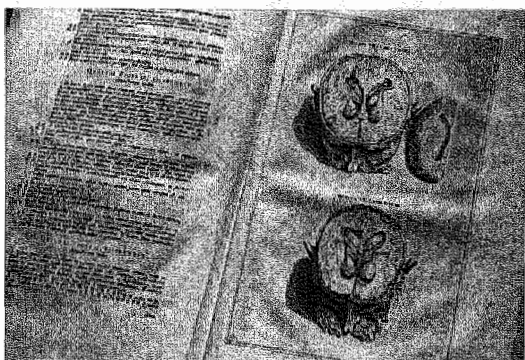
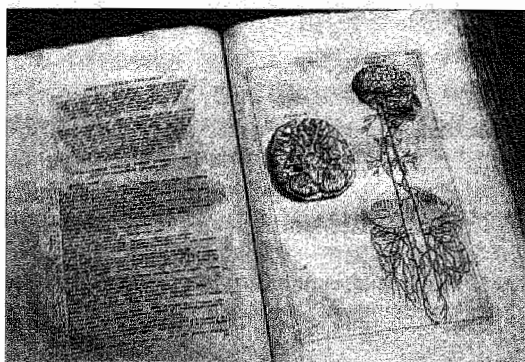
Opera Omnia Anatomica & Chirurgica

Herman Boerhave (1725)

Andreae Vesali, De Humani corporis fabrica (1542)

fische school, de Geert Groote School te plaatsen. Zij verwachtten dat ik met mijn "vreemde" labeling hier nog het meest humaan behandeld zou worden. Deze hoop ging in vervulling. Mijn onderwijzers en leraren hebben mij op een grandioze wijze begeleid en onderwezen in deze donkere tijd. Dus ik bleef hier, zelfs tot enige jaren na de bevrijding. Mijn beide ouders, om verschillende redenen en op verschillende tijdstippen opgepakt door de Gestapo en onderworpen aan pijnlijke en angstmakende verhoren, hebben als door een wonder, maar in feite door middel van een zeer bewust gekozen gedragsstrategie, deze tijd overleefd zonder gedeporteerd te worden naar een concentratiekamp. Mijn joodse "noem-oom", die tijdens de immigratie boek- en kunstantiquaar geworden was, zat in de periode van 1942 tot mei 1945 ergens ondergedoken in Amsterdam. Hij en mijn beide ouders hebben het toen gewaagd ervoor te kiezen mij al vroeg op de hoogte te stellen van zijn onderduikadres. In een zeker opzicht werd hij tevens zoiets als een tweede vader. Ik vertel dit, opdat daardoor het e.e.a. duidelijker moge worden. Apetrots voelde ik mij, wanneer ik met mijn Duits bij huiszoekingen en razzia's op joden door de linies van de SD heen kwam, om mijn oom en andere onderduikers te waarschuwen. Uiteraard was dat voor mij als kind een soort van indianenspel, dat ik, ondanks de angstige momenten, als een spannend avontuur beleefde. Zeer vaak kwam ik op het onderduikadres waar mijn noem-oom zich verstopt had. Behalve bij huiszoekingen kon hij zich vrij door het huis bewegen en - indien hij maar binnen bleef -

zich bezighouden met zijn werkzaamheden als boek- en kunstantiquaar. Dit hield in het repareren, restaureren van prenten en boeken, alsmede het kleuren van allerlei prenten van stadsgezichten en landschappen. Hier leerde ik dat de meerderheid van de mensen, vooral van de bezet-

ters en collaboranten, het bij het foute eind hadden, terwijl wij, als minderheid, er weet van hadden dat er een andere wereld bestond van cultuur en een historisch bewustzijn van deze rampzalige ontwikkeling. En, zo merkwaardig als het klinkt, er was zoiets als veiligheid, ja, geborgenheid. Dit maakte het voor mij mogelijk, de volledig absurde want tegenstrijdige bepalingen van mijn identiteit niet alleen te ondergaan, maar bewust te beleven, steeds te weten, wie ik was en van wie ik was. Toen ik mij veel later vanwege mijn diverse namen, die ik uit puur formeel-juridische redenen destijds nog moest gebruiken, door een klasgenoot op mijn internaatsschool in 1954 in West-Duitsland eens gevraagd werd, wie ik nu eigenlijk was en hoe ik heette, gaf ik het onmogelijke, maar eigenlijk volledig juiste antwoord: "Ik ben, die ik ben". In zijn essay over de *Introductie van het narcisme* formuleert Freud (1914, p.45):

"Een sterk egoïsme behoedt de mens voor ziekwording, maar uiteindelijk moet hij gaan liefhebben om niet ziek te worden en hij moet wel ziek worden wanneer hij als gevolg van een frustratie niet kan liefhebben. Ongeveer naar het model van hoe H. Heine zich de psychogenese van de schepping der wereld voorstelt:

*Krankheit ist wohl der letzte Grund
Des ganzen Schöpferdrangs gewesen;
Erschaffende konnte ich genesen,
Erschaffend wurde ich gesund"*

Tegen deze achtergrond kunt u zich voorstellen dat ik niet alleen maar uit zuiver archiverische redenen maar vooral uit levensbehoud geleerd heb, gebeurtenissen, ook langer terugliggende, in de tijd en hun historische context te plaatsen. Derhalve zeg ik vrij naar Winston Churchill:

"Hoe langer je kunt terugkijken, des te verder reikt je blik vooruit."

Rest mij nog onze dames van het secretariaat, in het bijzonder Jolanda Koch, maar ook Ine Kusters, Leni Noteborn en Lea Esten te danken voor hun permanente aanmoediging en voor hun hulp bij mijn zoektocht van vele jaren, maar concreet voor de daadkrachtige ondersteuning bij mijn nog steeds niet definitief afgesloten afscheid nemen (24). Natuurlijk hartelijk dank aan Maarten Bak, Frenk Peeters, Carsten Leue en nog eens Jolanda Koch voor de inhoudelijk en qua organisatie uitmuntende en gevoelsmatig zo betrokken vormgeving van het aan mij opgedragen afscheidssymposium, dat ik zou willen noemen: integrated

psychiatrie in "old Europe". Vanzelfsprekend was het symposium niet tot stand gekomen zonder de hulp en ondersteuning van de RIAGG, het PMS Vijverdal en de capaciteitsgroep Psychiatrie & Neuropsychologie van de Universiteit Maastricht, i.h.b. het verfrissend en zo hoopgevende engagement van haar voorzitter, Prof. Dr. Jim van Os.

Tenslotte dank ik nog mijn vele leermeesters, waarvan ik hier alleen mijn sociaal wetenschappelijke, filosofische en psychoanalytische noem (25) en mijn moeder, aan die ik naast mijn bestaan en de vele intellectuele invloeden, ook de gewaarwording van de betekenis van het eerste Freud-citaat, door haar kort na de oorlog voorgelezen, te danken heb:

"De mensen hebben het nu in de beheersing van de natuurkrachten zo ver gebracht dat zij elkaar met hun hulp gemakkelijk tot de laatste man kunnen uitroeien.

Zij weten dat, en dat besef is verantwoordelijk voor een goed deel van hun huidige onrust, hun ongeluk, hun angststemming.

En nu valt te verwachten dat de andere der beide 'hemelse machten', de eeuwige Eros, zijn best zal doen zich in de strijd met zijn even onsterfelijke tegenstander te handhaven.

Maar wie kan de afloop voorzien?

(S. Freud, het onbehagen in de cultuur; 1931, Boom, Meppel 1984):

(Deze slotzinnen werden in 1931 toegevoegd, toen de bedreiging door Hitler reeds duidelijk merkbaar was!)

Ik heb gezegd.

Noten

- 1a) J.W. **Goethe**, *Faust*, (Nederlandse vertaling v. Ard Posthuma, Athenaeum-Polak & van Genneep, 2001)
- 1b) Habe nun, ach! Philosophie,
Juristerei und Medizin
Und leider auch Theologie
Durchaus studiert, mit heißen Bemühn.
Da steh'ich nun, ich armer Tor!
Und bin so klug als wie zuvor;
Heiße Magister, heiße Doktor gar,
Und ziehe schon an die zehen Jahr
Heraus, herab und quer und krumm
Meine Schüler an der Nase herum
Und sehe, daß wir nichts wissen können!
J.H. Goethe (1909), *Faust*, Der Tragödie, erster Teil, Insel-Verlag Leipzig, p. 226
- 2) In 1924 verscheen van Th. **Mann** *Der Zauberberg* waarin een jonge man, Hans Castorp, op bezoek komt in een Zwitsers sanatorium, "betoverd" wordt door de daar heersende atmosfeer en er tenslotte zeven jaar blijft, tot beneden in het dal WO-I uitbreekt en hij uit innerlijk plichtsgevoel dienst neemt. Uiterlijke aanleiding was het verblijf van zijn vrouw Katja Pringsheim kort voor het uitbreken van WOI in een longsanatorium te Davos wegens een open TBC
- 3) Met deze woorden citeert André Gide Oscar **Wilde**: "La nature imite ce que l'oeuvre d'art lui impose. - Vous avez remarqué combien, depuis quelque temps, la nature s'est mise à ressembler aux paysages de Corot », Gide Dostoïevsky, p. 142 (Cit. volgens J.H. van de Berg, 1958, *Metabletica*, p. 59)
- 4) **Cooper**, J.E., R.E. Kendell, B.J. Gurland, L. Sharpe, J.R.M. Copeland and M. Simon (1972): *Psychiatric diagnosis in New York and London*. Maudsley Monograph No. 20 Oxford University Press, London 1972
- 5) **Sheperd**, M. (1975): *Epidemiologische Psychiatrie*. In: Kisker, K.P. et al. *Psychiatrie der Gegenwart*, dl. III, 2de editie, Springer, Berl. 1975

- 6) **Angermeyer, M.** en **M. Richartz** (1979) : gezinsdynamisch schizofrenie-onderzoek, een literatuuronderzoek (1979); ongepubl. Manuscript
- 7) **Jeremy Bentham**, 1791, construeerde het eerste rationele ontwerp van een inrichting om grotere hoeveelheden van mensen, vanuit centraal gelegen observatieruimten in de gaten te houden. Uit dit grondmodel ontstaan naast de psychiatrische inrichting tevens kazernes, gevangenissen en fabrieken. **Jeremy Bentham** (1791): *Panopticum; or the inspection-house*, Dublin 1791
- 7a) **Marquard, Odo** (1997): Über die Unvermeidlichkeit der Geisteswissenschaften, *Soz. Psychiatr. Inform.* 4/97; p.2-8

8)

Terug van weg geweest:

Experimentele psycho(patho)logie, Kraepelin's meest geliefde geesteskind (1895-1926).

9)

Grondslagen van de fysiologische psychologie (Wundt, 1874-1911)

Laboratorium voor experimentele psychologie in Leipzig (Wundt)

10)

Experimentele farmaco-psychologie:
Kraepelin en medewerkers hebben farmaco-
psychiatrische experimenten ondernomen,
enerzijds met slaapverwekkende stoffen,
anderzijds met hallucinogenen.
"zur Erzeugung künstlicher
Geistesstörungen"

11)

Op weg naar "evidence based and protocol-
led":
"Het dwaze gezwets over de onvruchtbaar-
heid van de klinische psychiatrie zal terstond
verstommen, zodra men zich de moeite kwijt,
om op zorgvuldige wijze daadwerkelijk grote
en volledige reeksen van systematische
observaties door te werken"
(E. Kraepelin)

- 12) **Isserlin, M. (1926):** Psychologie und Klinische Psychiatrie. Z.f.d.ges. Neurologie und Psychiatrie, 101, 179-209

13)

Paradigma-wisseling vanaf 1920:

"Zo is de strijd nu gericht tegen de 'psychologie van de elemen-
ten', tegen de atomiserende zielkunde zonder ziel..."
(M. Isserlin, 1926)

- 13b) De "Nieuwe Psychiatrie"
vanaf ca. 1920 met haar filosofische slagzijde

W. Dilthey	(1833-1919)
K. Jaspers	(1883-1968)
E. Husserl	(1889-1938)
M. Heidegger	(1889-1976)

- 14) Hevig verzet tegen de filosofische slagzijde van de "Nieuwe Psychiatrie"

E. Stransky, 1921:

Die neue Richtung der Psychopathologie. Mon. Schr. für Psychiater. U. Neurol. 50: 135-151

"Allereerst wil ik nog eens de vraag stellen: hoe kon het gebeuren dat in een tijd, waarin in de hele geneeskunde de empirische, fysisch-chemische benadering van de feiten en verbanden van dag tot dag een grotere ruimte inneemt, in de psychopathologie allerlei activiteiten wortel schieten, die een terugval betekenen naar tijden van een speculatief-filosofische onderzoeksmethodiek, die tot kort geleden nog als volledig onverenigbaar werd gezien met de geest en de doelstellingen van de moderne natuurwetenschappen?" ... "Ieder infiltreren van de biologische psychiatrie en in het bijzonder van de medische wetenschap met bewust onempirische, absoluut subjectieve, wolkig-speculatieve, bovendien ook nog met een dictatorisch gebaar gepresenteerde (filosofische) leerstellingen en methoden is uit den boze. In alle takken der geneeskunde, zo ook in de psychiatrische hebben alleen maar zulke methodieken zich als levens- en ontwikkelingsvatbaar bewezen, indien zij berusten op de natuurwetenschap. Ik (Stransky, 1921), acht het verderfelijk voor de ontwikkeling van de psychiatrie; wanneer zulke (geesteswetenschappelijke) denkwijzen om zich heen grijpen onder de jongere generatie van psychiaters die wij momenteel opleiden. Dit gevaar zal onvergelykbaar meer schadelijke gevolgen hebben dan alle hersenmythologische, experimentele- of zelfs vulgair-psychologische ontsporingen, ja zelfs erger nog dan de zeker niet lichtvaardig te nemen overdrijvingen en fantasmen van de psychoanalyse, die zich tenminste toch nog ontwikkeld hebben rondom een sterke empirische kern. Aan de filosofen laten we graag de wereld

van de metafysica over, die aan het leven vreemd is, en we hebben geen behoefte hen daarheen te volgen: want daar is niet ons rijk! Wanneer zij (ons domein) echter toch beginnen te beheersen en met hun bleke, speculatief-individuele constructies indringen in onze zuivere wereld van de empirie alsmede bezit nemen van de voorstellingswereld van degenen die wij willen opleiden en vormen, deze bedwelmen met hun wolkige taal, moeten wij hun luid en krachtig toeroepen: handen weg!"

- 15) **Andreasen**, N.C. and D.W. Black (1990): Introduction Textbook of Psychiatry, Am. Psychiatr. Pr. Inc., Washington D.C. London
- 16) **E. Kraepelin**, 1899, Psychiatrie, ein Lehrbuch für Studierende und Ärzte, Verl. Joh. Ambrosius Barth, 6e ed. dl. I en II

De wedergeboorte van de exp. psychologie der elementen volgens van E. Kraepelin (1899)

"Gelukkig heeft zich uit de schoot van de fysiologie, m.n. gedurende de laatste decennia, ook de psychologie tot een empirische wetenschap ontwikkeld. Zij is begonnen op grond van de natuurwetenschap haar onderwerp met succes te bewerken. Het is, zoals het werk tot nu toe aangetoond heeft, mogelijk, om met behulp van deze jonge wetenschap tot een fysiologie van de psyche te komen, die ook aan de psychiatrie een bruikbare basis kan geven. Zij zal enerzijds kunnen dienen om ingewikkelde verschijnselen in meer eenvoudige bestanddelen te ontleden, anderzijds zullen wij uit de ontleding van het gezonde zielsleven de aanknopingspunten vinden voor de beoordeling en verklaring van pathologische stoornissen. In daarvoor geschikte gevallen zullen wij ook in staat zijn het hulpmiddel van het psychologische experiment direct te gebruiken voor het meer nauwkeurige onderzoek van ziekteverschijnselen."

- 17) **H.M. van Praag**, 1993. "Make believes" in Psychiatry or Perils of Progress. Brunner/Mazel publishers, N.Y.

De wedergeboorte van de exp. psychologie der elementen volgens van Praag (1993)

"As it is in medicine, analyzing and measuring the (in this case, psychological) dysfunctions that constitute the basic elements of a behavioral disorder is a crucial step in a comprehensive diagnosis and conceivably a productive starting point for human brain and behavior research. I called this approach functional psychopathology, substituting the term 'functional' for 'physiological' because the latter inevitably refers to bodily processes.

- 18a) **Stransky, E.** (1903): Zur Kenntnis geheim erworbener Blödsinnsformen (zugleich eine Lehre der Dementia praecox). Jahrb. Der Psychiatrie/Neurologie. Österr. Zeitschrift Bd. 24; 1-149
- 18b) **Andreases, Nancy C.** (1999): A Unitary Mode of Schizophrenia, Bleulers "Fragmented Phrene" as Schizencephaly; Arch.Gn.Psychiatry Vol. 56, Sept.1999, 781-787
- 19) **Schneider, K.** (1956): Kraepelin und die gegenwärtige Psychiatrie. Fortschr.d.Neurol., Psychiat.u. ihre Grenzgebiete; 24:1-9
- 20) **Shepherd, M.** (1995): Two faces of Emil Kraepelin; Brit.Journal of Psychiatry, 167, 174-183
- 21) **Rüdin, E. (ed)** (1934): Erblehre und Rassenhygiene im völkischen Staat, J.F. Lehmanns Verlag - München
- 22) **Kraepelin, E.** (1919): psychiatrische Randbemerkungen zur Zeitgeschichte; Süddeutsche Monatschriften, 1919;171-184;

Over de "oorlogsneurose" (traumatische neurose, PTSD):

"...Door de zogen. oorlogsneurose werden voornamelijk getroffen minder stabiele, qua gemoed licht prikkelbare, nerveuze persoonlijkheden zonder houvast..."

"...daarmee verbonden zich allerlei hysterische stoornissen, zoals wij zij reeds zagen bij de variant van de ongevalleenneurose, reeds bekend uit de vreedstijd..."

In de loop van de massale gebeurtenissen van de oorlog, met name door de verzwakking van ons volkslichaam, kwam het tot een schrikbarende uitbreiding..." enerzijds..."in het veld, direct in de frontlijn..." anderzijds "...raakte daardoor ook getroffen mensen die nooit in de frontlijn gestaan hebben..."

De antisemiet:

"..in een zekere samenhang daarmee (de invloed van moreel slechte individuen; MR) staat de opvallend sterke deelname van het joodse ras aan de revolutionaire omwentelingen van vandaag.

De zo vaak voorkomende psychopathische aanleg bij joden zou er mede toe bijgedragen kunnen hebben, maar sterker nog werd dit bevorderd door hun welbespraaktheid en door hun begaafdheid als acteurs, daarbij komen nog de eigenschappen taaie vasthoudendheid en tomeloze ambitie."

De sociaaldarwinist en aanhanger van de degeneratietheorie:

"..wij zien hier oude, roemvolle geslachten geleidelijk aan ontaarden, en hun nazaat ten overstaan van de vroegere bekwaamheid van hun voorouders in de massa van het proletariaat wegzinken. Anderzijds groeien uit de lage sociale lagen van onwetenden, mensen, welke blijf geven van een gezonde en sterke vitaliteit, ja soms zelfs over oerkrachten lijken te beschikken.."

De eugeneticus, degeneratietheoreticus en bevolkingspoliticus, de profotascist:

"..maar ook de meest mensenvriendelijke intenties, overal de minderwaardigen te ondersteunen, de psychisch minderbedeelden, ziekelijken en verwaarloosden te helpen, werken averechts t.o.v. het doelbewust kweken (Züchtung) van de meer vaardigen en bekwaamen: de gehandicapten laden op de schouders van de meest prestatiegeoriënteerde mensen, zelfs op de schouders van onze meest hoopvolle nazaat, steeds meer en meer groeiende lasten, waaronder hun krachten tenslotte bezwijken moeten. Daar wij er niet alleen voor staan in de wereld, maar overgeleverd zijn aan de meest hevig competitie en concurrentie met andere volkeren, mogen wij deze belasting niet onbegrensd accepteren, maar alleen in zoverre wij al dit kunnen dragen zonder negatieve gevolgen voor onze zelfhandhaving (Selbstbehauptung), dus zover wij dit kunnen volhouden. Dat klinkt hard, maar is een bittere noodzaak, wanneer wij niet de goede bestanddelen van ons volk door de minderwaardigen ten gronde laten richten.."

- 23) **Kahn, E.** (1919): Psychopathen als revolutionäre Führer. Z.Neurol.52: 90-106

- 24) Onze dames van het sekretariaat Psychiatrie & Neuropsychologie en de specialistenopleiding Psychiatrie, locatie Vijverdal

Van links naar rechts: Jolanda Koch, Ine Kusters, Leni Noteborn, Lea Esten

- 25) Mijn leermeesters

Theodor W. Adorno
(1902-1970)

Sigmund Freud
(1856-1939)

Jürgen Habermas
(1929)

Max Horkheimer
(1895-1973)